

Overgenomen uit: *Begijnhofkrant* 30 (2010) 2-5

HADEWIJCH (° ca. 1200 – † ca. 1250): MYSTERIEUZE BRABANTSE MYSTICA

Guido Theunissen

*In Brabant zijn er in de 13de en 14de eeuw verschillende schrijvende mystici geweest. Beatrijs van Nazareth was de eerste van wie teksten in het Nederlands bewaard zijn, maar ze zijn zeker niet de beroemdste. Hadewijch, die leefde in de 13de eeuw, en Jan van Ruusbroec, uit de 14de eeuw, zijn de belangrijkste figuren uit de Brabantse mystiek. Zowel Beatrijs van Nazareth als Jan van Ruusbroec kwamen in de vorige nummers van de *Begijnhofkrant* al uitgebreid aan bod. Deze keer staan we stil bij het leven en werk van Hadewijch, de beroemde Nederlandstalige schrijfster uit de 13de eeuw.*

Over de Zuid-Nederlandse mystieke dichteres werd geen enkele biografische informatie overgeleverd. We kennen Hadewijch alleen door haar werken. Alle veronderstellingen over haar leven gaan uitsluitend terug op deze geschriften. Uit haar werk en uit de invloed die het heeft uitgeoefend, blijkt dat zij in Brabant leefde en optrad in een eigen, vrije kring van gelijkgestemden.

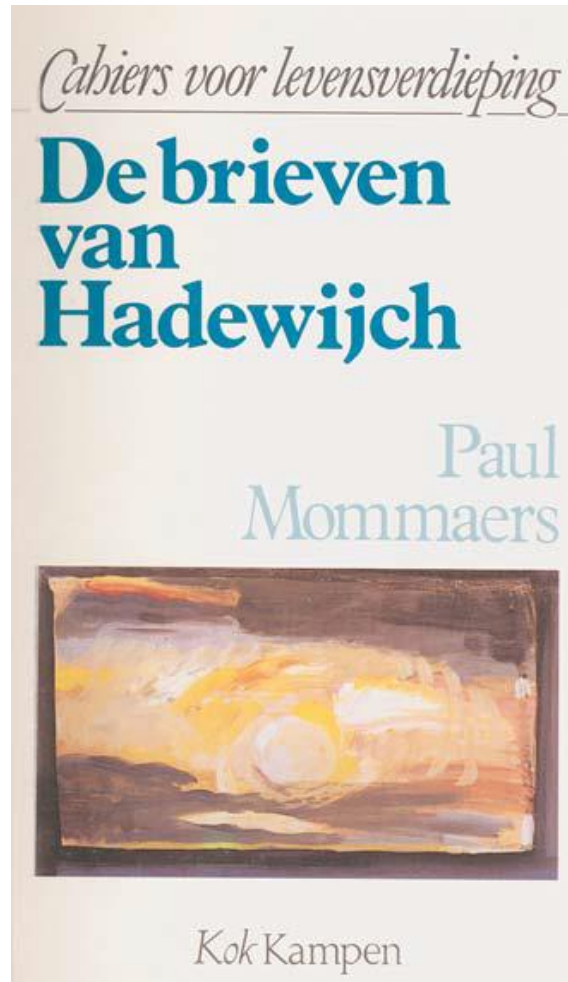

Hadewijch op een glasschildering door Fritz Roderburg (uit: Van Mierlo, 1926)

31 Brieven

Een bundeling van 31 van Hadewijchs brieven is in verschillende manuscripten overgeleverd. Het betreft zonder twijfel een bewust geredigeerde verzameling. Dat wil niet zeggen dat deze verzameling niet zou teruggaan op werkelijk door Hadewijch afzonderlijk

verstuurde brieven – ze bevatten te veel “*petite histoire*” om als loutere traktaten beschouwd te kunnen worden – maar het samenvoegen van deze (excerpten van) brieven gebeurde beslist door een redacteur. Daarbij is het niet erg waarschijnlijk dat een chronologische ordening als leidraad gold. De verzameling vermeldt namelijk geen enkele datum: pogingen om deze brieven een datering of chronologische orde te geven, blijven afhankelijk van al dan niet stevig te onderbouwen veronderstellingen en literaire interpretatie.

De Brieven van Hadewijch, bewerkt door Paul Mommaers, een uitgave van uitgeverij Kok in Kampen (1990).

Van enkele brieven kan men met zekerheid stellen dat ze niet in hun geheel in de verzameling werden opgenomen; van sommige ontbreekt bijvoorbeeld de aanhef. De brieven schijnen aan meer dan één persoon gericht te zijn. Slechts in één enkel geval wordt een geadresseerde bij name genoemd. Toch wordt het algemeen verband snel duidelijk: de geadresseerden zijn waarschijnlijk allen vrouwen die op dezelfde manier als Hadewijch religieuze diepgang in hun leven zoeken, alsook de beoefening van de liefde voor de naaste in allerlei praktische werken.

Eén ordeningsprincipe van de verzameling schijnt alvast te zijn dat meer theoretisch-mystieke traktaten worden afgewisseld met kortere, directe brieven met praktische raadgevingen, vriendschapsbetuigingen, het overbrengen van groeten enz. De traktaten die zich niet eenvoudig laten lezen, worden naar het einde van de bundel toe ook steeds

gedetailleerder, waarbij regelmatig eerdere thema's breder worden uitgewerkt. De gedachten nemen een steeds hogere vlucht. Aangezien daaruit blijkt dat de samenvoeging van de briefuittreksels minstens door een zeer geïnspireerde hand gebeurde, heeft Hadewijch hierin wellicht zelf de hand gehad.

Enkele thema's uit de *Brieven*:

- In de eeuw vóór Hadewijch tekende zich een tegenstelling af tussen een rationalistische benadering van de theologie (onder anderen Pierre Abélard) en een gevoelsmatige (onder anderen Bernardus van Clairvaux). Voor Hadewijch schijnt het erop neer te komen dat de rede (de rationaliteit) en de minne (de liefde) elkaar op een punt ontmoeten, namelijk daar waar de liefde zich uit in praktische werken. Op dat punt begint bij Hadewijch de mystieke ervaring.

- Hoe men zijn innerlijke sterkte bewaart in tijden van tegenslag en vervolging.

16 Mengeldichten

Van de *Berijmde brieven*, ook *Rijmbrieven* of *Mengeldichten* genoemd, worden alleen de eerste zestien als onbetwistbaar van Hadewijchs hand beschouwd. De berijmde brieven hernemen vooral thema's uit de brieven, maar dan in een eenvoudiger, schematischer vorm. De berijmde brieven hebben ook weinig van de complexe versschema's van de *Strofische Gedichten*. Het lijkt erop dat ze geschreven werden voor tijdgenoten om in een eenvoudig te memoriseren "formaat" met de essentie van wat Hadewijch te vertellen had, vertrouwd te raken. Eén gedicht, het vijftiende, heeft wel de vorm van een "echt" gedicht.

45 Strofische Gedichten

De *Strofische Gedichten* zijn enorm schatplichtig aan de middeleeuwse minneliederen ("*chansons*") zoals die door troubadours in heel Europa verspreid raakten als uitdrukkingmiddel bij uitstek van de hoofse liefde. Naar uiterlijke kenmerken gaat het onder meer om de typische inleiding met een natuurthema, het centrale thema van de (haast altijd onvervulde) liefde, de slotstrofe met de "moraal van het verhaal" en/of een opdracht en soortgelijke kenmerken.

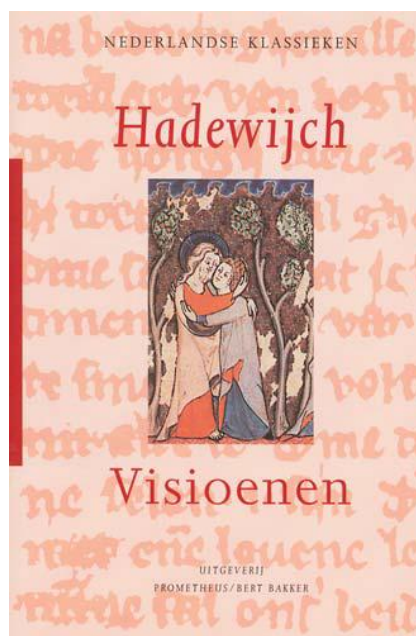
Waar de traditionele chansons doorgaans geschreven werden vanuit het standpunt van een ridder die smacht naar een of andere edele vrouw, liggen de rollen bij Hadewijch totaal anders: de geliefde naar wie gesmacht wordt, is de Minne – God in een min of meer menselijke gedaante, met andere woorden doorgaans Christus – en de smachtende is de ik-persoon, dus Hadewijch zelf. Onderzoek van Frank Willaert toonde aan dat men de *Strofische Gedichten* kan zingen en dat het voor een groot aantal zelfs min of meer eenduidig te bepalen is welke zangwijze Hadewijch voor ogen had bij het schrijven van deze gedichten.

De Strofische Gedichten van Hadewijch, hertaald door M. Ortmanns (1982).

11 Visioenen

Hierin is vooral Hadewijch als mystica aan het woord. De beeldspraak en symboliek die in Hadewijchs *Visioenen* aan bod komen, doen erg denken aan het taalgebruik in de *Openbaring* van Johannes. De voorstellingen zijn echter ook verbazend zinnelijk: als Hadewijch (bijvoorbeeld in het zevende visioen) haar eenwording met Christus beschrijft, laat zij haar verbeelding voluit spreken. In een passage waarin Hadewijch beschrijft hoe ze ligt te schokken en te beven van fysiek en geestelijk verlangen naar Hem, komt Christus tot haar.

De Visioenen van Hadewijch, vertaald door Imme Dros, met een inleiding en een teksteditie door Frank Willaert, uitgegeven in de reeks Nederlandse Klassieken door Uitgeverij Prometheus/Bert Bakker (1996).

Lijst der volmaakten

De “Lijst der volmaakten” is een “aanhangel” van de *Visioenen*. Er bestaat ook een later manuscript van de *Strofische Gedichten* met deze lijst als aanhangel. De zogenaamde “Lijst der volmaakten” is beslist geen officiële lijst van personen die door de Katholieke Kerk heilig (of zalig) verklaard werden: naast enkele bekende heiligen, zoals Bernardus van Clairvaux, noemt Hadewijch ook verschillende onbekende tijdgenoten die zij zich tot voorbeeld stelt, soms tegen de officiële politiek van de Kerk in. Ze noemt onder anderen een door de inquisitie ter dood veroordeelde begijn en de inquisitie behoorde op dat moment zeker tot de officiële politiek van de Kerk.

Tekening van Hadewijch door Marie Creemers, een vrouw uit de kring rond Albert Verwey, gemaakt in 1925 na het lezen van diens vertaling van de Visioenen van Hadewijch.

Periode en woonplaats(en)

Het staat vast dat Hadewijch leefde in de 13de eeuw. Een vergelijking van de “Lijst der volmaakten” met de historische gebeurtenissen uit haar tijd deed de Vlaamse literatuurhistoricus Jozef van Mierlo s.j. besluiten dat deze lijst moet geschreven zijn tussen 1238 en 1244. Door de meeste onderzoekers wordt het hoogtepunt van Hadewijchs literaire productie dan ook tegen het midden van de 13de eeuw geplaatst, waarbij de periode van haar leven zich zou (kunnen) uitstrekken van ongeveer 1210 tot ongeveer 1260.

Eén manuscript vermeldt op het schutblad: “van de zalige Hadewijch van Antwerpen”. Dat is echter een veel latere toevoeging. Hadewijch is overigens nooit zalig, noch heilig verklaard door de Katholieke Kerk. Aangezien het vooral kloosters uit het Brusselse waren die in het bezit bleken van de oudste kopieën van haar werken, is het niet onwaarschijnlijk dat ze minstens een tijd in Brussel verbleef. Haar Middelnederlands (“Diets”) is zeker Brabants van inslag, al zeggen sommige onderzoekers dat dit weinig bewijst over Hadewijchs afkomst of verblijfplaats: het is denkbaar dat kopiisten verantwoordelijk waren voor de verbrabantsing van haar taal. Van Hadewijch is immers geen letter autograaf bewaard gebleven: alle beschikbare manuscripten zijn kopieën uit latere eeuwen. Voor die teksten waarvan meer dan één manuscript bewaard is gebleven, zijn overigens de

dialectverschillen vaak zeer groot, te groot om het origineel unaniem te kunnen lokaliseren. En dat het grootste aantal van haar manuscripten in het toen zuidelijke deel van Brabant teruggevonden werd, kan er evengoed aan gelegen hebben dat Jan van Ruusbroec en zijn omgeving zulke grote fans van haar waren.

Indirecte aanwijzingen uit de *Brieven* en de “Lijst der volmaakten” duiden erop dat Hadewijch naar alle waarschijnlijkheid op verschillende plaatsen heeft gewoond en daarnaast ook reizen ondernam. Samenvattend houden de meeste onderzoekers het erop dat Hadewijch waarschijnlijk in meer dan één stad in en/of rond het toenmalige Brabant heeft gewoond. Brabant strekte zich in die tijd verder uit dan de grenzen van de respectievelijke provincies Brabant in België en Noord-Brabant in Nederland; ook de huidige Belgische provincie Antwerpen (dus ook de Kempen) maakte deel uit van Brabant in Hadewijchs tijd. In Nederland wordt Hadewijch zonder probleem als een Nederlandse beschouwd: ze dook op als nummer 123 op de lijst van de grootste Nederlanders. Ter vergelijking: in België strandde zij op de 74ste plaats voor de Nederlandstaligen, zonder voor te komen op de lijst van 100 Belgen die door de Franstaligen werden genomineerd.

Het middeleeuwse hertogdom Brabant viel ongeveer samen met de huidige Belgische provincies Brabant en Antwerpen en de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Op deze kaart van de Lage Landen in de 14de eeuw is het centraal gelegen hertogdom in het groen aangeduid. Het was in deze regio dat Hadewijch wellicht geleefd en geschreven heeft.

Sociale status en culturele achtergrond

Hadewijch was ongetwijfeld van gegoede afkomst, misschien zelfs van adel. Zij was zowel met Latijnse theologische teksten als met een overwegend Franse traditie van minneliederen (“*chansons*”) vertrouwd. Voor een vrouw was dat in die tijd op zich al uitzonderlijk en enkel denkbaar in milieus met financiële armslag. Ook de reizen die zij blijkbaar maakte, zijn alleen mogelijk vanuit die veronderstelling.

Hadewijch blijkt ook verbazend onafhankelijk te zijn: een enkele keer vertaalt en hertaalt ze iets van een tijdgenoot en er zijn voldoende aanwijzingen dat ze goed op de hoogte was van wat er in haar tijd te koop was. Het beeld dat van Hadewijch beklijft, is echter vooral dat van een persoon die in denken en handelen enorm zelfbewust was en in totale onafhankelijkheid haar eigen keuzes maakte.

Portret op de omslag van een uitgave van de Strofische Gedichten uit 1961.

Hadewijch en de begijnenbeweging

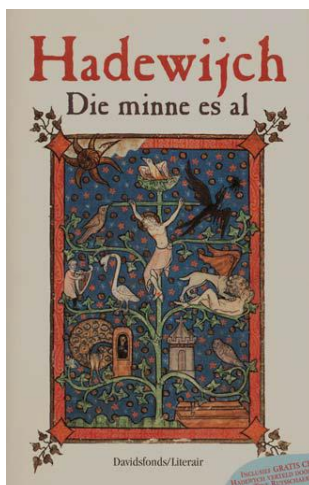
Hadewijch was zeker geen kloosterlinge; daarvoor is zij te vrijgevochten. Dat zij een begijn zou geweest zijn, wordt door sommige commentatoren (bijvoorbeeld de voormalige docent Dr. Norbert De Paepe aan de KU Leuven) bestreden, terwijl anderen het juist heel waarschijnlijk achten dat zij een sleutelrol speelde in de vroege begijnenbeweging. In de bovenvermelde “Lijst der volmaakten” noemt zij een begijn die door een inquisiteur vermoord werd. Dat is minstens een duidelijk statement: in de strijd voor emancipatie die de begijnen in de vroege 13de eeuw voerden, stond zij aan de kant van de begijnen, tegen de katholieke inquisitie.

Hoewel er vanaf de vroege 13de eeuw begijnen waren – en er vanaf het tweede kwart van de 13de eeuw in de Lage Landen begijnhoven gesticht werden, vaak van officiële zijde, bijvoorbeeld door de gezusters Johanna en Margaretha van Constantinopel – verliep de erkenning van kerkelijke zijde aanvankelijk erg stroef en werd die slechts tegen het einde van de 13de eeuw een feit. Ter verduidelijking moet worden gezegd dat niet alle begijnen in die tijd in begijnhoven woonden: een handvol religieus geïnspireerde vrouwen kon bijvoorbeeld ook in een gewoon huis samenwonen of verbonden zijn zonder in hetzelfde huis te wonen. Zulke vrouwen werden ook “*mulieres religiosae*” (religieuze vrouwen) genoemd, wat in die tijd ongeveer samenviel met het begrip “begijnen”. Het is zeer aannemelijk dat wanneer Hadewijch in haar brieven haar vriendinnen aanspreekt, zij spreekt tot zulke vroege gemeenschappen van religieuze vrouwen, buiten de context van een klooster. De manier waarop zij hen aanspreekt, is zeker compatibel met een rol als leidster van één of meer van zulke gemeenschappen (of “*geselschappen*” zoals ze toen heetten).

Schrijfster en dichteres

Haar literaire meesterschap ligt in de verbinding van twee culturen: die van de rondtrekkende troubadours van het liefdeslied en die van de religieuze poëzie. De zangers van de wereld bezingen vooral de hoofse liefde. Daarin gaat het niet om de lichamelijke bekingen van de geliefde, maar om het verlangen op afstand en om het langzaam opgaan in de geest van de ander. Hadewijch neemt deze traditie op om te verhalen over haar liefdesrelatie met God. Ze gebruikt het woord “*minne*” om die liefdevolle God aan te duiden. Ze gebruikt de term “*minne*” overigens voor alle facetten van de liefde: voor de liefde zelf of om haar gevoel voor de vriendinnen die ze begeleidt, uit te drukken. Minne is verwant aan het woord “*mens*” en de Engelse term “*mind*”. De *be-minde* is iemand die als het ware aanwezig is in de *her-inner-ing*, in het bewustzijn van degene die van hem of haar houdt.

Hadewijchs mystieke leermeesters, Willem van St. Thierry en Bernardus van Clairvaux, gebruiken beelden uit het bijbelboek *Hooglied* om over God te spreken. Hadewijch gaat nog een stap verder: zij ziet zichzelf als de bruid, ja zelfs als de minnares van God, die liefde is. In een tijd waarin vrouwen nog wel eens als mislukte mannen werden aangezien of als te dempen poelen van verderf, stelde zij zichzelf zelfbewust en fier op als vrouw. Haar liefde tot God drukt ze lichamenlijk uit. En zij beschouwt zichzelf daarbij op een vanzelfsprekende wijze als een beeld van God.

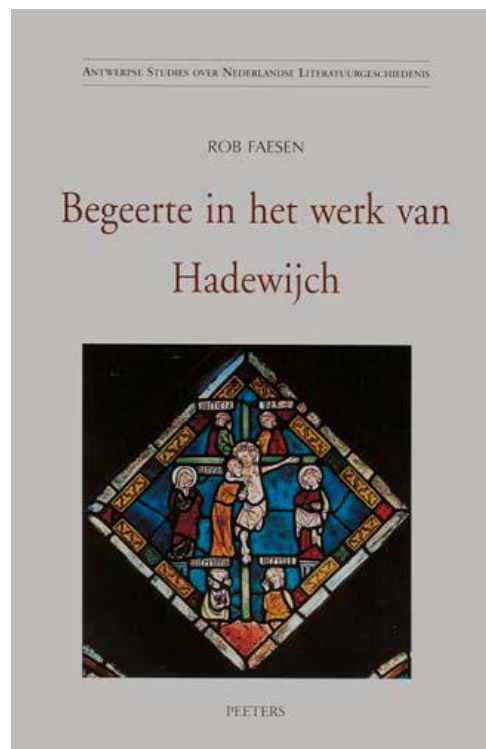
Kaft van een uitgave van het Davidsfonds/Literair (2002) over Hadewijch onder de titel *Die minne es al*.

De liefde centraal

“*Liefde maakt vrij en fier*”, stelt Hadewijch. Zelfbewust zouden wij zeggen. Dat heb je hard nodig om de momenten te doorstaan waarop je je alleen en afgescheiden voelt. Ze blijft overeind door de liefde productief te maken: door zelf een wezen van liefde te worden in de zorg voor anderen, vooral voor de kwetsbaren. Mensenliefde schiet altijd tekort. Voor Hadewijch is dat echter geen reden om bij de pakken neer te zitten. Integendeel, weten dat er van je gehouden wordt, terwijl je tegelijkertijd weet dat je onvolkomenheden hebt, maakt het wonder van die liefde des te groter. Bovendien houdt het de begeerte naar de ander in stand. Want als je merkt dat je gedragen wordt door de liefde van een ander, wil je dat vaker meemaken. Je doet dat door je te oefenen in het accepteren van jezelf en door van jezelf te geven. Zo zijn de “*ghebreken*” voor Hadewijch van belang bij de ervaring van het “*ghebruken*” (genieten).

Dit evenwicht van geven en nemen komt echter niet vanzelf. Hadewijch beschrijft dat het verlangen naar de liefde van God zo overheersend kan worden, dat het koortsachtig en gekmakend wordt. “*Orewoet*” noemt zij dat verschijnsel. Want de zelfbewuste, vrije mens kan het niet verkroppen dat hij niet altijd en volledig aan de liefde van de Ander kan beantwoorden. “*Verzadiging en honger ineen*”, schrijft zij in een van haar gedichten, “*dat is het leen der vrije liefde.*”

Rob Faesen, Begeerte in het werk van Hadewijch (Leuven, Peeters, 2000), een van de talloze studies die aan haar leven en werk werden gewijd.

Theologe

Niet alleen als schrijfster, maar ook als theologe laat Hadewijch een krachtig eigen geluid horen. In haar tijd begon in toenemende mate de herontdekte filosofie van de oude Griekse wijsgeer Aristoteles het denken over God te bepalen. De islamitische wereld bewaarde

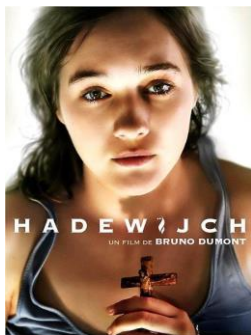
eeuwenlang de geschriften van Aristoteles en nam ze op in haar denken. Pas in de 11de eeuw komen de denkers in het Westen met deze filosofie in aanraking. Het resultaat is een enorme opwaardering, letterlijk, van God. Hij wordt steeds meer de eindeloos verheven Onbewogen Beweger, die de aanzet tot de schepping heeft gegeven, maar zich daarna terugtrok.

Voor mensen als Willem van St. Thierry, Bernardus van Clairvaux en Hadewijch is God daarnaast ook een kracht in de mens zelf. Hij is een kracht die ons voorstellingsvermogen te boven gaat, maar die niettemin in mensen aanwezig is en wil zijn. Zo creëert Hadewijch een heel eigen en intelligente manier om over God na te denken. Niet om Hem te begrijpen als een studieobject, maar om te groeien in het leven, om beter uit de liefde te kunnen leven, om vervuld te kunnen raken van God. Daarbij is de verbondenheid met God zoals Jezus van Nazareth die in zijn leven uitdroeg, haar lichtend voorbeeld. Want wie met open vizier de liefde tegemoet treedt, zo vindt zij, fier en kwetsbaar tegelijk, kan aan de “godmens” gelijk worden.

Moderne verfilming

Doorheen de eeuwen is Hadewijch tot de verbeelding blijven spreken. Zo ging in september 2009 de vijfde langspeelfilm van Bruno Dumont, geboren in het Frans-Vlaamse Belle (Bailleul), in wereldpremière op het Festival van Toronto. Deze film, die begin 2009 gedraaid werd, speelt zich onder meer af in Frans-Vlaanderen en Parijs. Eerder maakte deze controversiële cineast een Frans-Vlaamse trilogie: “*La Vie de Jésus*” (1997), “*L’humanité*” (1999) en “*Flandres*” (2006). De laatste twee films leverden hem telkens de Grote Prijs van de Jury in Cannes op.

De keuze voor de Vlaamse mystica *Hadewijch* (13de eeuw) als titel en inspiratiebron voor zijn nieuwste film is niet verrassend. Bruno Dumont, van opleiding filosoof, is sterk geïnteresseerd in de Vlaams-Nederlandse cultuur en zijn beeldentaal is onder meer beïnvloed door het Vlaamse expressionisme. De film vertelt het verhaal van Céline, de dochter van een diplomaat in Parijs. Onder de kloosternaam Hadewijch is zij een gedreven novice in een klooster in Frans-Vlaanderen, maar zij wordt door moeder overste weggestuurd wegens haar blinde, extatische geloof. Terug in Parijs, waar zij opnieuw studeert, maakt deze romantische, stoïcijnse en ontgoochelde jonge vrouw kennis met Khaled en Nassir en die relatie brengt haar af van het rechte pad. Het gegeven dat een jonge non uit het klooster wordt weggestuurd, doet even denken aan “*The Sound of Music*”, maar het is zeker dat Dumont, bekend om zijn realistische en avant-gardistische aanpak, weer een compromisloze en confronterende film heeft afgeleverd. *Hadewijch* was eind 2009 en begin 2010 te zien in de bioscoop.

Dat Hadewijch nog steeds tot de verbeelding spreekt, blijkt uit de recente verfilming van de Franse regisseur Bruno Dumont (2009).

Guido Theunissen
Bronnen

Broers Arjan, *Dwarsliggers in naam van God. Mystici van Hadewijch tot Hillesum*, Ten Have, Baarn/Lannoo, Tielt, 2002

Faesen Rob, *Begeerte in het werk van Hadewijch*, Leuven, Peeters, 2000

Fraeters Veerle en Willaert Frank, *Hadewijch Liederen*, Historische Uitgeverij, 2009

Mommaers Paul, *De Brieven van Hadewijch*, Cahiers voor Levensverdieping uitgeverij Kok in Kampen 1990

www.kb.nl/dichters/hadewijch

www.dbnl.org

www.mystiek-mediapastoraat.nl

www.literatuurgeschiedenis.nl